

Популярна думка про потребу тотальної заміни еліт нічим не підтвержена – хіба що невгамовними емоціями нетерплячих контреліт...

Важливо тверезо та раціонально ставитися до владних еліт, навіть тоді, коли негайно хочеться кращого. Попри їхню скорумпованість і закритість, «проритковий мінімум» людського розвитку вони забезпечують. Немає жодного доказу на користь припущення, що заміна людей чи груп при центрах влади (яка до того ж супроводжується серйозним конфліктом у суспільстві) покращить якість владних еліт. Варто працювати з елітами, спрямовуючи увагу на розвиток інститутів, що забезпечують відкритість і вчасність ротації владних груп, а також інститутів, що впроваджують верховенство права. Не варто вірити також у «месіянські» еліти, що захистять ду-

ховні цінності й «майбутнє народу». Раціоналізація політики та інституційні реформи мають супроводжуватись освітніми заходами, які сприяли б усвідомленню елітами власної відповідальності перед суспільством.

Перше ніж приступати до поліпшення якості еліт, важливо здійснити одне зусилля серед наших інтелектуалів і медійників: відмовитися від цинічного тлумачення функції еліт. Класики теорії еліт, що обстоювали цинічне уявлення про еліти, мали значний вплив на самосвідомість еліт і практику політиків 1920–1940-х років у Західній Європі. Проте посткласичні підходи на Заході істотно змінили уявлення і дослідників еліт, і представників елітних груп щодо природи їхньої відповідальності перед суспільством, цілей їхнього функціонування та умов їхнього перебування серед еліт. В Україні натомість саме класичні уявлення і по сьогодні впли-

вають на світоглядні засади політологів і власне тих, хто ідентифікує себе з українською владною елітою. Згідно зі спрощеними та якось надто легко засвоєними застарілими поглядами, еліту й досі розглядають як чітко відокремлену спільноту, що виправдовує свій привілей на владу і майно через прийнятний для мас рівень її ефективності, тобто, власне кажучи, завдяки тому, що вона утримує владу в своїх руках і відтручує від неї інші суспільні групи, застосовуючи прийнятний мінімум примусу. При цьому наші сучасники забувають, що класичну теорію еліт зумовив політичний досвід свого часу, вона сама була частіною легітимізації ідеалів вождизму/фюреризму та біологізаторського соціал-дарвіністського підходу до вивчення суспільства. Панування застарілих уявлень тієї класичної теорії серед владних еліт, інтелектуалів і журналістів – легітимізація олігархії, спосіб

повернути минуле в сучасний світ, розвиток якого пішов інакше.

Тверезе ставлення до еліт дасть змогу оптимізувати і суспільні очікування від владних еліт, і стратегії самих груп при центрах влади. Наявний політичний плюралізм надає громадянам шанс висувати до влади гідних кандидатів. Ротація еліт уможливіє досягнення гідного рівня людського розвитку, якщо всі актори політичної дії прагнуть до більшої відкритості еліти (і в термінах гендерного балансу, і в термінах соціальної інклюзивності). Це може досягатися і посиленням конкуренції груп владних еліт у рамках легітимних політичних інститутів, і просуванням механізмів ефективного і підзвітнього врядування.

В кожному разі, підвищення якості владних еліт потребує поступової стратегії реформ, а не радикальних дій революціонерів та ідеологів усіяких «проривів». □

Про реальність, етику й політику

Андреа Граціозі

Останні президентські вибори в Україні нещодавно стали темою пристрасних дискусій у Кембриджі із проф. Григорієм Грабовичем, д-ром Любомиром Гайдою та проф. Романом Шпорлюком. Ми заходилися обговорювати співвідношення між «реалістичним поглядом» з одного боку та етикою й політикою з другого, особливо зосередившись на здатності моралізаторства в певні історичні моменти привертати увагу талановитих інтелектуалів і просто достойних людей. Відправною точкою була паралель між італійською ситуацією (себе постаттю Берлусконі й ставленням багатьох людей до нього) та українською (йдеться, звісно, про відмову багатьох наших шанованих друзів – часто теоретично виправдану – вибирати на останніх національних виборах менше зло).

Виглядало, що проблеми, яких ми торкнулися, поєднують суспільну вагомість та інтелектуальний виклик, тож варто знову повернутися до них, хоч і через пів року після виборів. Почати хочу із зауваження, що мені: а) не до вподоби пані Тимошенко; б) не до вподоби пан Берлусконі; в) доля моєї країни болить так само, як багатьом моїм українським друзям – чий турботи мені не байдужі – болить доля України.

Дозвольте мені почати з Італії, де, на мою думку, наприкінці 1960-х років почалася «деформація» співвідношень між згаданими на початку трьома чинниками. У цей час під потужним натиском модернізації («і мігасоло есопомісо»), що почалася після Другої світової війни, швидко зникла стара, несправедлива, архаїчна Італія. Проте нові реалії зливаючи розчарували головні політичні сили країни. Майбутнє настало зо-

всім не в тій формі, в якій його сподівалися християнські демократи, соціалісти чи комуністи. Італія більше не була бідною аграрною країною, в ній поменшало несправедливості. Але водночас вона почала видаватися (та й, схоже, насправді стала) країною вульгарно-матеріалістичною, самоувпевненою, споживачою. «Народна культура», мітологізована в середови-

тичне минуле також гальмувало його успіх.

Так до кінця 1980-х стара політична система, що панувала в Італії від 1945 року, зазнала краху, в тому числі через бурхливу ситуацію в Східній Європі. І тоді з'явився Берлусконі. Він був неактивним членом християнсько-демократичної партії, особистим другом Краксі, але понад усе він був ду-



Сол Стейнберт. Знаки запитання

щих і християнських демократів, і лівих, замість зміцніти, просто зникла. (Роздуми Пазоліні в 1970-х роках – мабуть, найяскравіший приклад цього загального розчарування.)

Це несподіване «майбутнє», отже, відкинули, а з ним і реальність, – проаналізувати й зрозуміти її ніхто не завадав собі клопоту. Лідер комуністів Берлінгуер подався в моралістські засудження «неокапіталістичного консюмеризму», а демократи-католики жахалися громадської підтримки абортів і розлученням. Тільки новообраний лідер соціалістів Краксі старався перетягти нові уми і від комуністів, і від християнських демократів, захищаючи й представляючи «нову Італію»; однак він робив це не критично, підтримуючи й найнеприємніші її особливості. Його соціалі-

стичним втіленням італійської мігасоло есопомісо. Завдяки своїй дивовижній енергії та покровительству Краксі він зумів збудувати величезну медіа-імперію. Не бракувало йому й харизми, тобто вміння промовляти до серця мільйонів італійців, яким він обіцяв відродження того чуда, яке сам усособлював. Він був таким наочним утіленням стереотипних чеснот і вад, що виглядав просто-таки карикатурним «середньостатистичним італійцем», знаним світові з чудових фільмів 1950–1960-х років.

Реакцією серед достойних лівих, і особливо серед прогресивних інтелектуалів, реакцією, підготованою засудженням «модерності», було нажахане здивування й відроза – відроза, згодом підживлена поведінкою й успішністю Берлусконі. Груба моралі-

заторська позиція дедалі більше опанувала і звичайних людей, і багатьох інтелектуалів, уже розчарованих кризою соціалізму. Реальність і надалі пристрасно відкидали, і то не без зворушливих аргументів – аргументів, що їх часто до нестями повторюють мої друзі.

Роздумуючи над цими настроями, що панують нині у суспільстві, я не можу не помітити, що вони подібні до позицій, із якими я стикався, вивчаючи комуністичний рух, але які тепер видаються мені способом задоволення значно глибоких потреб, не політичних, а психологічних, особливо в конкретній історичній ситуації.

Перша й найвідоміша з таких настанов – це те, що зветься «чим гірше, тим краще»: якщо реальність не відповідає нашим уявленням і очікуванням і відмовляється (або відмовляються «люди» – чи тому, що «нездатні зрозуміти»), чи просто через надмірну прив'язаність до повсякденних клопотів) рухатись у «правильному» напрямку, тоді краще, коли тимчасово стає гірше, оскільки це дає ґрунт для реакції й закладає фундамент майбутнього покращення.

Маю враження, однак, що подібна, але далеко не ідентична психічна реакція грає навіть більшу роль. Спостерегаючи її в дії в сьогоденній Італії, навіть серед моїх найулюбленіших колег, я починаю парадоксально набагато краще розуміти привабливість теорії «соціал-фашизму» для комуністичного руху 1920-х. Як добре відомо, після поразки німецької спроби революції в 1923 році, яку списували на те, що соціал-демократи зрадили революційний ідеал, Третій Інтернаціонал оголосив їх головними ворогами: соціал-демократи, мовляв, носили соціалістичну маску – а це могло обманути робітників. Вони, отже, були «соціал-фашистами», головною опорою капіталістичного режиму. Натомість справжні фашисти були відвертими, й тому менш небезпечними ворогами, з якими легше воювати. Ця вочевидь абсурдна теорія поширилася серед поважних людей та лівих інтелектуалів і призвела до великих катастроф, зокрема електораль-

Andrea Graziosi. A Letter to «Krytyka» on Reality, Ethics, and Politics in Italy and Ukraine. Переклав з англійської Андрій Іздрик.



Mykola Riabczuk
Ogród Metternicha

Wrocław: Kolegium Europy
Wschodniej, 2010.

Жодна із трьох книжок Миколи Рябчука, що побачили світ у польських перекладах, не є докладним відтворенням українських оригіналів. Кожна з них була помітно коротшою: лише дев'ять із сімнадцяти розділів увійшло до польської версії «Від Малоросії до України» (2002/2000), чотири з шести – до «Двох Україн» (2004/2003), і ось тепер у польському «Саду Метерніха» (2010/2008, рецензія на українське видання – «Критика», ч. 1-2, 2009) бачимо лише десять есеїв замість оригінальних п'ятнадцяти.

Причиною залучення/вилучення тих чи тих текстів може бути, з одного боку, наявність уже готових перекладів (чимало Рябчуків статтей друкували польські часописи), а з другого – прагнення автора полегшити працю чужоземному читачеві, звільнивши його від надміру невідомих імен, фактів, реалій. Звичайно, найліпшим розв'язанням цієї проблеми мало би бути не скорочення текстів, а якнайбільша їх адаптація для іноземної/іншопольської публіки. Проте, як показує досвід того ж таки Миколи Рябчука, наслідком такої адаптації може виявитися цілком нова книжка – як це сталося з його «Реальное та уявне Україною» («Die reale und die imaginierte Ukraine», 2005), котра сприймається як новий твір, написаний чи, може, переписаний для видавництва «Suhrkamp» з мотивами його попередньої праць. Ба, за радикальнішого підходу, така адаптація може трансформуватися взагалі у пи-

Андрей Пучков
Очерки о древних и раннесредневековых городах
К поэтике античной архитектуры
Киев: Музична Україна, 2006

Пристрастні, суб'єктивні розповіді про тридцять античних міст – від Александрії Єгипетської до Епідавра (за російською абеткою) – варто читати не як адаптований текст дисертаційного дослідження, планову монографію заступника директора з наукової роботи Інституту проблем сучасного міста-бачка, під грифом якого ця книжка побачила світ, а як професійну есеїстику, своєрідні «навколонукові» апокрифи, які найчастіше лишаються за дужками наукової роботи.

У цих нарисах Андрій Пучков не обмежується власне архітектурою, а йде набагато далі. Втім, у його розумінні архітектура – це не лише конгломерат будівель, а форма суспільного буття (той як мистецтво – форма суспільної свідомості), що єднає побут і простір, літера-

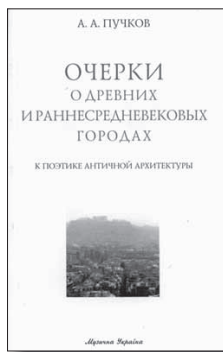
вання іншою мовою – як це відбувається нині з публіцистикою того ж таки Рябчука, чи Юрія Андруховича, чи Оксани Забужко, чії статті з'являються в Україні допри після публікації за кордоном їхніх німецько-, англо- чи польськомовних оригіналів.

До польської версії «Саду Метерніха» не потрапив увесь «словенський» блок (чотири есеї) – занадто, на думку автора, репортерський, прив'язаний до конкретного часу й подій; та, ймовірно з тієї ж причини, нарис «Кінець великої паузи». Важче пояснити відсутність есею «Сарматський експрес», тим більше, що існує вже друкований дуже добрий польський переклад Катажини Котинської. Можливо, на перешкоді стали копірайтні проблеми: у польському першодруці есею зазначено, що права на нього належать німецьким видавцям.

Узагалі, попередня публікація текстів у різних виданнях та різних перекладах створює певні проблеми для редакторів, котрим доводиться пильнувати не лише однакове відтворення імен, цитат та інших деталей упродовж цілої книжки, а й зважати, за змогою, на авторські особливості стилю. Магдалена Янковська, здається, непогано з цим завданням упоралася, поєднавши від однієї обкладинки праці таких різних перекладачів, як Оля Гнатюк, Богдан Задур, Магдалена Шишко-Грабан, Олена Шельонжек-Комеда, Богдан Струмінський, Іван Кулібаба та згадавши Катажини Котинська.

Книжку видано в серії «Бібліотека Нової Східної Європи», у якій вийшли вже збірки есеїв Романа Шпорлюка, Віталія Портникова та Ярослава Грицака. «Нова Східна Європа» – це насамперед назва двомісячника, що його видає вроцлавський Колегіум Східної Європи ім. Яна Новака-Єзьоранського. Але це також назва ілюстрованого регіону десь на краю Європи, що його багато хто воліє приписати до мітичної «Євразії». «Сад Метерніха» начебто протидіє цій стереотипізації, але вона, вигнана в двері, просочується у вікно – у вигляді логотипу серії, винесеного на обкладинку. Логотип із дизайнерського погляду цілком симпатичний, а проте його суть – цибулина церковної бані – однозначно записує українців до іншого світу, відгородженого від Метерніхового саду доволі високим парканом.

Г. Г.



туру і філософію. Архітектура – це буття на межі рухомого й нерухомого, видимого й невидимого, а тому здається, що автор за допомогою слова просто будувє той світ, у якому його думкам житиметься вільно й затишно.

Юлія Бенія

них, які й проклали шлях для перемоги крайніх правих.

У деяких політичних «імпульсах» моїх друзів я знаходжу той самий психічний механізм, що запустив цю реакцію. Очевидно, коли реальність стає надто огидною для наших очей – як то було для багатьох достойних людей після Першої світової війни в Європі та є нині в Італії за Берлусконі, – ті, хто ближче до нас, але, як нам видається, у спілці з цією нестерпною реальністю, самі стають нестерпні, – й то навіть більше, ніж ті, про кого ми й так «завжди знали», що вони «такі». Іншими словами, ті, з ким у раціональному світі ми мали б укладати союз проти головного противника, стають нам ворогами навіть більшими, адже вони «мали б розуміти».

Обидва ці психічні механізми, дію яких я відчуваю і в собі, ведуть до ізоляції, поразки й імпотенції перед реальністю, яка вважається надто «брудною», щоби з нею можна було гратися, – реальністю, в якій насправді є багато з ким поговорити, подискутувати й, можливо, навіть знайти точку дотику.

Це і є оте моралізування, про яке я писав на початку. Я цілком розумію його привабливість, але воно заводить у політичний та інтелектуальний глухий кут. Ідучи цим шляхом, ми докладаємо не тільки до нашої поразки, але й до сприйняття Італії як навіть гіршого морального болота, ніж те, з яким ми хотіли боротися. Вистачить одного прикладу: нещадного й, без сумніву, добре спланованого нападу на Берлусконі та його людей за сексуальними звички й розквіт корупції завдали італійським дебатам *coup de grâce*: навіть в інтелектуальних колах і в теоретично «добрих» газетах читаєш і чуєш переважно про ескорти, секс, хабарі, «мафію» тощо. Тож деградація політичних й інтелектуальних дебатів сягла вершини: ніхто не зацікавлений серйозно аналізувати реальність, і врешті інтелектуали скотилися до мимовільного потурання тріумфу «вульгарности», з якою вони пропонували воювати. В цьому процесі вони також стали апатичні, себто нездатні сказати нічого розумного про свою країну і те, куди вона прямує.

Мої зауваги про Україну будуть значно коротші, бо я не аж так добре знаюся на теперішній її ситуації. Однак я маю враження, що в Україні також стосунки між реальністю, етикою та політикою, особливо в зазвичай здорових інтелектуальних колах, дедалі гіршають. Реальність, яку слід не забувати, а намагатися збагнути її еволюцію, є продуктом сімдесяти нещадних років союзу життя, а перед тим століть під царським пануванням. Вона складається з алкоголізму й демографічної руїни, вона обтегана потребою виживання за часи заходу та краху Союзу й у вкрай складні часи постсоюзу, які підживили звичаї, виплекані союзуванням нищення моральних та інтелектуальних цінностей.

Ця реальність також є продуктом перетворення адміністративних кордонів на політичні – схоже, мудрого й необхідного рішення, що дозволило уникнути конфліктів, але й несло з собою багато труднощів (досить поглянути на роль Криму й інших регіонів в

українській політиці, щоби зрозуміти, що я маю на увазі). Врешті, ця реальність є наслідком відмови Євросоюзу прийняти Україну, відмови, через яку я широкую шкоду, але яка теж є необхідним до розгляду фактом (до речі, хоча традиційні проросійські настрої зіграли в цьому свою роль, мені видається, що ця відмова була радше продиктована відчуттям, що Євросоюз і так уже відкусив більше, ніж може проковтнути – від Естонії до Румунії).

Янукович, «його» Донбас, Тимошенко, статус і стан української мови є проявами вищесказаного. Це неприємні реалії, однак їх треба аналізувати й прийти з ними до згоди. Це означає не прийняття всіх реалій як незмінних, а розуміння їх заради можливості докласти до завжди можливого, хоч і складного їх руху в бік покращення.

З такої перспективи неможливо не помітити, що Тимошенко, при всіх своїх вадах, усе-таки краща, ніж Янукович, і що віднесення їх обох до однієї категорії – вчинок зрозумілий, але самогубчий. Існує кілька підбадьорливих реалій: сьогоденний Київ інший, ніж у 1991 році, і двадцять років свободи, культурних обмінів, бізнесу й навіть еміграції не минули марно, що засвідчує велика кількість молодих, енергійних українців, що втілюють ці досвіди. Отже, є підстави для надії – врешті, навіть Януковичеві довелося-таки заговорити українською – і не варто їх відкидати; радше варто знайти шлях для оперування позитивними реаліями, щоби обмежити розвиток негативних і покровительство їм.

Підсумовуючи, хочу сказати, що наш обов'язок як інтелектуалів і в Італії, і в Україні – «бачити» реальність, якою вона є, щоби могли знайти шляхи оперування нею – звісно, не жертвуючи нашими принципами. Це означає йти складним шляхом, вимощеним важкими рішеннями. Це шлях, що не допускає вдоволеного моралізування й вимагає безлічі рішень. Мені, однак, видається, що є певні правила, яких варто дотримуватися на цьому шляху.

1. У приватному житті нам слід і далі вчитися, навчатися, публікуватися в найкращій і найчестнішій із можливих способів, без поступку і компромісів. Майкл Конфіно, нещодавно померлий видатний історик і наш добрий друг, завжди рекомендував у складних моментах слідувати правилу Кропоткіна: «Працюйте. Читайте, пишіть, публікуйте». «Коли є надія й інтелектуальна єдність, – додавав він, – із цього завжди вийде щось добре». Іншими словами (цього разу Вольтеровими), наш найперший обов'язок – плекати свій власний сад, зберігаючи єдність і порядність.

2. Однак нам слід також мати відвагу подивитися в очі реальності; розуміти, що є політично можливим у кожен конкретний момент, і – в публічному просторі – схилитися до меншого зла, навіть якщо саме воно нам видається найбридкішим, бо через його близькість до нас ми відчуваємо, наскільки воно далеке від наших сподівань. І це також означає – при можливості – співпрацю з ним, щоби зробити його *це меншим* злом. □